

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Goed geregeld? Het recht als ontwerpvragestuk

van Engers, T.M.

Publication date

2004

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Engers, T. M. (2004). *Goed geregeld? Het recht als ontwerpvragestuk*. (Oratiereeks). Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Goed geregeld? Het recht als
ontwerpvoorbeeld

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Colorscan, Voorhout
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 90 5629 322 2
© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2004

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 ⁰ het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Goed geregeld? Het recht als ontwerpvoorbeeld

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
hoogleraar Juridisch Kennismanagement
aan de Universiteit van Amsterdam
op donderdag 27 november 2003

door

Tom M. van Engers

VOSSIOUSPERS UVA

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Mijnheer de Decaan,
Leden van de Raad van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam,
Leden van de Universitaire Gemeenschap,
Geachte aanwezigen,*

Inleiding

Het rechtssysteem is zo complex geworden dat burgers en bedrijven grote moeite hebben te weten te komen waaraan zij zich moeten houden en waarop zij recht hebben. Maar ook de wetgever zelf, de uitvoeringsinstanties en de rechtelijke macht worstelen met de complexiteit van het rechtssysteem. Al deze partijen zouden gediend zijn met meer transparantie van en betere toegang tot de rechtsbronnen. Als het gaat om kennis van het recht heeft de overheid een zekere voorsprong op de burger en bedrijfsleven. Het is daarom een plicht van die overheid om dat kennis-corpus op adequate wijze te ontsluiten. Dit is overigens ook nodig in verband met internationale ontwikkelingen zoals die zich binnen de Europese gemeenschap voltrekken en het realiseren van e-government (het verlenen van diensten via het internet). Dat vraagt meer dan het via internet aanbieden van juridische documenten, zoals wetgeving en jurisprudentie.

De burger is vooral geïnteresseerd in wat kan, mag of moet. Daarvoor is het nodig dat deze zijn situatie kan voorleggen, en dat de gevolgen daarvan kunnen worden 'doorgerekend'. De systemen die daarvoor gebruikt kunnen worden, zijn gebaseerd op juridische kennis en worden 'juridische kennissystemen' genoemd. De overheid kan dergelijke systemen ook gebruiken voor het op geautomatiseerde wijze nemen van complexe beslissingen. De kwaliteit van die systemen hangt natuurlijk af van de kwaliteit van de aan die systemen ten grondslag liggende kennis. Aan de kwaliteit van die kennis, en vooral de wijze waarop die wordt beschreven en voor

systemen toegankelijk wordt gemaakt, kan nog veel worden verbeterd. Dit is het onderwerp van de leeropdracht Juridisch Kennismanagement. Daarbij wordt het recht benaderd als ontwerpvragestuk en worden methoden uit de kunstmatige intelligentie en informatica toegepast op het recht.

Kennismanagement

Kennismanagement is een relatief jong vakgebied en is zeker als onderzoekdiscipline nog een nauwelijks ontgonnen terrein. De naam 'kennismanagement' ontstond in de jaren negentig van de vorige eeuw als gevolg van een toenemende belangstelling voor de economische betekenis van kennis als productiefactor in arbeidsorganisaties. Het besef dat de economische waarde van veel bedrijven en overheidsorganisaties niet kon worden verklaard uit traditionele bedrijfsmiddelen ('assets') leidde tot de veronderstelling dat de in die organisaties aanwezige kennis wellicht de verklarende factor zou kunnen zijn. Kennis werd door de grondleggers van het vakgebied zelfs de belangrijkste grondstof genoemd (Nonaka 1991, Nonaka en Takeuchi 1995). Een golf van publicaties over dit onderwerp volgde; er was zelfs sprake van een zekere hype. Het overweldigende aantal boeken en conferenties over kennismanagement leidde desondanks maar in beperkte mate tot een systematische wetenschappelijke verkenning van het fenomeen kennis in arbeidsorganisaties.

Hoewel de grondleggers van kennismanagement op het belang van kennis wezen, ging het hen er in eerste instantie niet om meer inzicht te verwerven in het fenomeen kennis op zich, maar om het verbeteren van de kennisproductiviteit van organisaties (Van Aken en Van Engers 2002). Bij een wetenschappelijke benadering van kennismanagement zijn we dus vooral geïnteresseerd in eigenschappen van het fenomeen kennis, om vanuit de aldus verkregen inzichten maatregelen te kunnen voorstellen die de prestaties van arbeidsorganisaties verbeteren. Daarom zal onderzoek naar kennismanagement onder meer onderzoek naar fenomenen als groepsdynamica, individuele competenties en natuurlijk performance behelzen. Kennismanagement is als onderzoekdiscipline in hoge mate empirisch van aard.

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

De betekenis van kennis

Over de betekenis van de begrippen 'kennis' en 'kennismanagement' wordt uiteenlopend gedacht. Het fenomeen 'kennis' is niet nieuw in de wereld van de wetenschap. Het wordt vanuit verschillende wetenschapsdisciplines bestudeerd. De betekenis die aan het concept 'kennis' wordt gegeven, verschilt per discipline. Filosofen, (cognitief)psychologen, sociologen, etnografen, kennistechnologen en ook juristen bestuderen allen verschillende aspecten van kennis. In de cognitieve-sciencegemeenschap is kennis gerelateerd aan het (langetermijn)-geheugen, terwijl antropologen kennis relateren aan artefacten waarbij de kennis tot uitdrukking komt in de zogenaamde 'affordances' (Gibson 1977): in objecten gevatte kennis. Vanuit de verschillende disciplines zijn wetenschappelijke instrumenten ontwikkeld die bij de bestudering en beschrijving van dat fenomeen worden gebruikt. In de loop der tijd zijn er methoden ontwikkeld om kennis, zowel van individuen als van organisaties, te meten en te representeren.

In de meeste informatietheorieën wordt kennis onderscheiden van informatie en data. Kennis is dan het vermogen om met informatie om te gaan. Het beoordelen van de vraag of een persoon in staat is met informatie om te gaan, waarmee deze blijk geeft over kennis te beschikken, wordt dan een vraagstuk voor de sociale omgeving van de betreffende persoon. Kennis is zo een sociaal concept geworden. Daarom is kennis voor de filosoof Bransen (1992) een daad, waaraan alleen door handelen betekenis kan worden gegeven. De opvatting dat kennis een sociaal concept is, correspondeert met de epistemische definitie van kennis als 'justified true belief' oftewel gerechtvaardigd geloof (Dancy 1985), waarbij de rechtvaardiging sociaal wordt bepaald.

Voor het implementeren van kennismanagement worden instrumenten aangedragen, onder meer vanuit de bedrijfskunde, de onderwijskunde en de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Binnen de ICT-wereld (met inbegrip van de kunstmatige intelligentie of 'knowledge engineering') wordt veelal slordig omgegaan met de term 'kennis'. Zo kennen we het begrip 'knowledge base' of kennisbank, waaronder soms een data-set wordt verstaan die documenten bevat, terwijl ook een regelverzameling die onderdeel uitmaakt van een kennisgebaseerd systeem onder die noemer valt. Onder 'kennisverspreiding' wordt soms document retrieval verstaan; soms wordt een communicatieondersteunend systeem op die manier aan-

geduid. In de hoogtijdagen van de kennismanagementhype werd het rijtje data, datamanagement, informatie, informatiemanagement zonder meer doorgetrokken naar kennis en kennismanagement, zonder dat er een duidelijk onderscheid tussen deze aandachtsgebieden werd gemaakt.

De verschillen in betekenistoekenning aan het begrip 'kennis' komen ook tot uiting in de twee benaderingen in kennismanagement. Deze typische benaderingen, de stock- en de flowbenadering genaamd, gaan uit van verschillende basisassumpties. Aanhangers van de stockbenadering beschouwen kennis als een concept dat buiten de mens als onderscheiden fenomeen kan bestaan. Zij geloven dat informatietechnologische oplossingen, zoals digitale bibliotheken, document-managementsystemen en zogenaamde 'groupware-systemen', de ultieme kennismanagement-gereedschappen zijn. Aanhangers van deze benadering maken geen onderscheid tussen kennis, informatie en data.

Aanhangers van de flowbenadering maken wel onderscheid tussen informatie en kennis. Zij beschouwen kennis als een psychologisch en sociaal fenomeen en hebben in het algemeen een meer bedrijfsprocesgerichte benadering. Vanuit een dergelijk perspectief zijn zowel informatie-uitwisseling als samenwerking van belang. Aanhangers van deze benadering adopteren soms oplossingen die door aanhangers van de stockbenadering worden voorgesteld, maar benadrukken het belang van communicatie en samenwerking. Hun oplossingen hebben een grotere impact op de structuur en cultuur van de doelorganisaties, omdat de door hen voorgestelde oplossingen veelal gericht zijn op het aanbrengen van organisatieveranderingen.

Kennismanagement is, zoals uit het voorafgaande blijkt, nog allerminst een vakgebied met heldere grondslagen en een breed gedragen (wetenschappelijke) opvatting over de wezenlijke vragen van dat vakgebied. Naast de reeds geschetste verschillen van opvatting over het begrip 'kennis' en de te volgen benadering, wordt door auteurs als Weggeman (1997) en Nonaka (1991) bovendien in een slecht begrepen interpretatie van Polanyi's werk (1958) het begrip 'tacit knowledge' geïntroduceerd. Hiermee wordt door hen impliciete, verborgen en sterk geïnternaliseerde kennis aangeduid. Weggeman gebruikt dit vooral als argument tegen aanhangers van de stockbenadering. 'Tacit knowledge' kan immers niet in databases worden opgeslagen. Op deze manier gebruikt, is het onderscheiden van 'tacit knowledge' echter overbodig. Kennis, informatie en data kunnen immers al worden onderscheiden, en

GOED GEREGLD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

alleen gegevens (data) kunnen volgens de flowbenadering in databases worden opgeslagen.

Als we kennis willen bestuderen en representeren, is het onderkennen van het bestaan van ‘tacit knowledge’ als fenomeen echter wel relevant. Het feit dat sommige kennis ‘tacit’ is, zou immers kunnen betekenen dat deze kennis niet wetenschappelijk kan worden bestudeerd. In de oorspronkelijke betekenis wordt met ‘tacit knowledge’ echter kennis aangeduid die als achtergrond dient voor het uitoefenen van specifieke taken. Polanyi onderscheidt hiermee ‘tacit knowledge’ van specifiek voor een bepaalde taak benodigde kennis, de zogenaamde ‘focal knowledge’. Het feit dat bepaalde kennis ‘tacit knowledge’ is, vormt dus geen beletsel deze te bestuderen en in expliciete representaties uit te drukken.

De hiervoor gehouden verhandeling over kennis blijkt in het dagelijkse spraakgebruik overigens niet erg relevant te zijn; in het dagelijkse leven is een onderscheid tussen gegevens, informatie en kennis vaak niet echt van belang en worden die begrippen dan ook door elkaar gebruikt. Louis Armstrong zou ooit een journalist, hebben geantwoord op de vraag wat jazz nu eigenlijk is, dat het geen zin had die vraag te beantwoorden, omdat daaruit bleek dat de vragensteller het antwoord nooit zou begrijpen.

Kennismanagement gaat wat mij betreft over de maatregelen op het terrein van de kennisverwerving, kennisverspreiding en kennisgebruik, waarmee de productiviteit van organisaties kan worden verbeterd. Deze maatregelen kunnen bijvoorbeeld bestaan uit organisatorische aanpassingen of het ontwerpen, bouwen en invoeren van (kennis)systemen. Als wetenschappelijke discipline bestaat kennismanagement dus uit een ontwerpcomponent en een (empirische) onderzoekscomponent. Bij dit laatste gaat het om het ontwikkelen van een theorie over welke zaken tot een hogere kennisproductiviteit leiden, terwijl de eerste zich richt op het realiseren van de beoogde effecten.

Juridisch Kennismanagement

De hiervoor gegeven schets geeft wellicht een beeld van de onderzoeksvragen die binnen kennismanagement in het algemeen worden beantwoord, maar tot op heden

is er geen woord gerept over de specifiek juridische variant van kennismangement. De vraag zou zelfs kunnen rijzen of een aparte discipline Juridisch Kennismangement wel gerechtvaardigd is. Dat een specifiek op juridische kennis gerichte vorm van kennismangement gerechtvaardigd is, komt door een aantal specifieke kenmerken van deze kennis.

Juridische kennis, oftewel kennis van het recht, speelt een belangrijke rol in onze samenleving. Onder de term ‘recht’ versta ik het geheel van geldende regels. Naast bijvoorbeeld fatsoensregels of algemeen geldende normen en waarden, kennen we het zogenaamde ‘positief recht’ (Verheugt 1999). Dit ‘positief recht’ komt tot uiting in zogenaamde rechtsbronnen. Standaard worden de volgende rechtsbronnen onderscheiden:

1. de wet
2. de jurisprudentie / rechtspraak
3. de gewoonte
4. verdragen en sommige besluiten van volksrechtelijke organisaties

Niet al deze rechtsbronnen zijn expliciet. Kennis van het recht is mede daarom niet in die mate aanwezig als wellicht gewenst of ten minste verondersteld. Iedere Nederlander wordt immers, volgens eveneens zo’n stilzwijgend voor waar gehouden regel (‘tacit knowledge’), geacht te wet te kennen.

Als we de wet nader beschouwen als rechtsbron zien we dat daarin regels voorkomen die voor meerder uitleg vatbaar zijn. Het verwerven en actueel houden van kennis van het recht, in de betekenis van ‘justified true belief’, is daarom in de dagelijkse praktijk niet alleen een probleem voor de leek, maar ook voor juridisch geschoolden.

De meerduidigheid van wet- en regelgeving is voor een deel intentioneel. De oorzaak hiervoor ligt in de wens een nieuwe wet of een aanpassing op bestaande wetgeving een zekere houdbaarheid te geven. Bij het tot stand brengen van wet- en regelgeving worden immers een aantal maatschappelijke verschijnselen genormeerd. Het beschrijven van alle voorkomende instanties van dergelijke verschijnselen is daarbij natuurlijk onmogelijk, en dus drukt de wetgever zich uit in abstracte termen en categorieën van gevallen. Wat precies tot zo’n geval gerekend wordt, is daarbij

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

niet altijd evident. De wetgever houdt mede op deze wijze rekening met ontwikkelingen in het maatschappelijke verkeer.

Een andere oorzaak voor meerduidigheid, waarvan soms beweerd wordt dat deze eveneens intentioneel is, ligt in het proces dat tot wetgeving leidt. In ons democratisch bestel vormt wet- en regelgeving immers de resultante van een maatschappelijk en politiek debat, waarin veelal door onderhandeling tot een vergelijk moet worden gekomen. Voor het verkrijgen van voldoende draagvlak voor een nieuwe wet of een aanpassing op bestaande wetgeving is het dan wel eens handig dat de verschillende betrokken partijen ieder hun eigen interpretatie op het bereikte onderhandelingsresultaat hebben. Dat dit daarna mogelijk tot problemen leidt, wordt daarbij kennelijk aanvaard.

Naast deze intentionele meerduidigheid, komt in wet- en regelgeving ook niet-intentionele meerduidigheid voor, evenals inconsistenties, cirkelredeneringen en andere onvolkomenheden. Al deze zaken tasten de kwaliteit van de wetgeving aan. Een gebrekkige wetgevingskwaliteit heeft uiteraard gevolgen voor de burger. Het is dan immers niet meer duidelijk waaraan deze zich heeft te houden en dit geeft daarom vaak aanleiding tot conflicten, zowel conflicten met de wetgever als tussen burgers onderling.

Naast de meerduidigheid in de rechtsbronnen is een eigenschap van het recht dat dit gebaseerd is, of althans behoort te zijn, op geaccepteerde rechtsnormen. Deze normen reflecteren de meer algemene opvattingen over wat moet, mag of kan zijn. Maar soms zijn meer algemene rechtsnormen die worden toegepast op een specifiek geval met elkaar in strijd. Dat kan aanleiding zijn voor een gang naar de rechter, waarbij deze binnen de kaders van het recht een oplossing zal moeten vinden en waarbij bepaalde rechtsnormen dan prevaleren boven andere rechtsnormen. Op de rol van Juridisch Kennismanagement bij de problemen van rechtsvinding en de daarbij gehanteerde argumentatie, zal ik later ingaan.

De meerduidigheid van de wet- en regelgeving, maar ook het feit dat de regelgeving abstract en veelal ondergespecificeerd is, stelt zowel de geadresseerde burger als de overheid en rechtelijke macht voor problemen. Deze problemen hebben betrekking op rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en rechtmatigheid. Het is evident dat ten minste een van de taken van het (beschreven) recht, namelijk het reguleren van de samenleving, hierdoor ernstig wordt geschaad.

Juridische kennis heeft, zoals ik heb laten zien, een aantal specifieke eigenschappen die een specifieke benadering van die kennis vragen. Juridische kennis is in veel opzichten andere kennis dan bijvoorbeeld kennis van mechanica of van de chemie. Er zijn dus goede redenen voor een specifieke discipline binnen kennismanagement, het Juridisch Kennismanagement.

Ik zal hierna kort ingaan op een aantal toepassingsgebieden van Juridisch Kennismanagement. Het gaat daarbij om de volgende terreinen:

- E-government
- Wetgevingskwaliteit
- Rechtshandhaving
- Rechtspraak
- Rechtsvergelijking.

Juridisch Kennismanagement en e-government

Juridische kennis speelt een grote rol in de zich aftekenende ontwikkeling die ‘e-government’ wordt genoemd. E-government betreft de informatisering van de publieke sector, waarbij vooral dienstverlening aan burgers en het vergroten van de productiviteit van de overheden zelf de belangrijkste onderwerpen zijn. Uit de wens om de efficiëntie van de overheden te vergroten door middel van informatietechnologie vloeit ook de aandacht voort voor verdere procesintegratie en betere samenwerking tussen de verschillende overheden.

E-government is een direct gevolg van de ontwikkeling van het internet. Deze ontwikkeling heeft een belangrijke impuls gegeven aan het gewijzigde denken over de rol van overheden in onze samenleving. Een meer geïntegreerde benadering van procesinrichtingsvraagstukken is binnen handbereik van overheden gekomen. Zowel in de politiek, in de uitvoerende overheidsorganisaties als door de rechtelijke macht worden de procesinrichting en de wijze van ondersteuning daarvoor heroverwogen. Innovatieve technologische platformen bieden daarbij aangrijpingspunten. Daarnaast speelt de wens om de traditioneel vrij gesloten overheidswereld meer toegankelijk te maken een rol. Nadrukkelijk wordt gestreefd naar meer openheid en meer transparantie, waarbij het rekenschap kunnen afleggen een belangrijke drijfveer is.

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

De ontwikkelingen rond e-government concentreren zich nu nog vooral op het verbeteren van de dienstverlening, waarbij het accent vooral ligt op het inzetten van Internettechnologie. Met behulp van internettoepassingen wordt getracht 24 uur per dag, zeven dagen per week services aan te bieden aan klanten van de overheden. De voordelen van dergelijke diensten zijn evident. Zo kunnen burgers op een moment dat het hen uitkomt, gebruikmaken van een dienst van de overheid, terwijl de front-office medewerkers van de uitvoerende diensten worden ontlast en er een grotere efficiëntie worden bereikt in de back-officeprocessen. Een typisch voorbeeld van een in Nederland al geruime tijd beschikbare service is de aangiftetoepassing voor de inkomstenbelasting, welke van de belastingdienstwebsite te downloaden is. Door deze toepassing worden burgers ondersteund bij de voor hen complexe taak van het doen van aangifte, terwijl de massale werkstroom die wordt gevormd door deze (digitale) aangiften door de Belastingdienst tegen aanzienlijk lagere kosten, en bovendien sneller kan worden verwerkt.

Een van de problemen die rond e-government spelen, is het probleem van integratie van services. Dit probleem wordt nu nog vaak als voornamelijk een technologisch probleem benaderd, maar ik zal hier beargumenteren dat dit probleem vooral een kennisgerelateerd vraagstuk is, dat daarmee binnen het aandachtsveld van het (juridisch) kennismanagement valt.

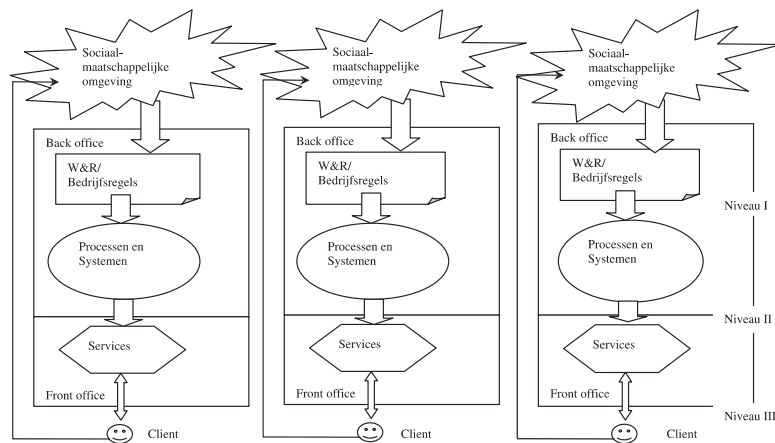

Fig. 1. Generiek e-government raamwerk.

De services waarop e-government gericht is, maken onderdeel uit van de bedrijfsprocessen, en de geautomatiseerde delen van die services zijn onderdeel van de bedrijfsinformatiesystemen. Deze processen en systemen zijn afgeleid van de aan die processen en systemen ten grondslag liggende wet- en regelgeving (zie figuur 1). De opdeling van verschillende overheidsdiensten in zuilen kan wellicht verklaard worden vanuit een historisch perspectief; vanuit de hedendaagse behoefte aan geïntegreerde services werkt deze opdeling niet bepaald stimulerend. Het toekomstig perspectief van een Europa waarin bedrijven en burgers zich vrijelijk kunnen bewegen, vergroot alleen nog maar de noodzaak van zulke geïntegreerde e-services.

De verschillende jurisdicties waar burgers en bedrijven dan mee te maken krijgen, compliceert de zaak. Er worden vanuit de verschillende wetten soms tegengestelde eisen aan burgers en bedrijven gesteld, en het kunnen kennen van rechten en plichten wordt in ernstige mate gehinderd door slechte toegankelijkheid van juridisch bronmateriaal. Verder zijn burgers en bedrijven meer gebaat bij een op hun situatie afgestemde dienstverlening dan bij de tot dusver gehanteerde vorm van dienstverlening die veeleer is ingegeven door de nationale, regionale and lokale regelgeving.

Om dit probleem te verduidelijken, geef ik een voorbeeld. Laten we ons een Poolse bedrijfseigenaar voorstellen die zijn bedrijf wil uitbreiden naar andere Europese landen. Normaal gesproken zal hij marktonderzoek doen; daarbij wordt onder meer gekeken naar verschillen in de gehanteerde belastingsystemen, mogelijke subsidieregelingen, vereiste vergunningen, enzovoorts. Voor zo'n bedrijfseigenaar zou het erg handig zijn als hij toegang zou hebben tot de verschillende regelingen, deze met elkaar zou kunnen vergelijken en de gevolgen ervan voor zijn specifieke bedrijfssituatie zou kunnen uitrekenen. Op basis daarvan zou hij vervolgens kunnen besluiten ergens een nieuw bedrijf te vestigen en vervolgens alle stappen te nemen om dat te doen, waarbij het internet en de daarop aangeboden e-services hem zouden ondersteunen. Een vergelijkbare situatie treedt op als we ons een Europese burger voorstellen die verhuizing naar een ander Europees land overweegt in verband met verschillen in arbeidsmarkt, woonomstandigheden, enzovoorts.

De geschetste verzuiling (zowel nationaal, regionaal en lokaal als internationaal) heeft in de eerste plaats geleid tot een veelheid aan systemen en systeempjes, die nauwelijks met elkaar kunnen interacteren, waarbij het feit dat de platforms waarop

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

deze gerealiseerd zijn sterk van elkaar verschillen maar een detail is. Op de tweede plaats bestaan organisaties uit mensen, en deze zullen trachten hun werk te behouden, ook al bestaat er redundantie met werk dat door collegae van andere organisaties (beter) wordt gedaan.

Waarschijnlijk omdat dat het veiligst is (zowel vanuit het perspectief van behoud van werkgelegenheid, als om ingrijpende politieke keuzen te vermijden) wordt nu vooral aandacht besteed aan het uitwisselen van gegevens tussen overheden (niveau III in figuur 1).

Op zich is dat een belangrijke ontwikkeling. Voor het standaardiseren van berichtenuitwisseling zijn dan ook een groot aantal initiatieven ontwikkeld, ook op Europees niveau. De standaarden, zoals opgenomen in de Engelse eGif-standaard (<http://www.govtalk.gov.uk/interoperability/schemasstandards.asp>) of de Duitse SAGA-standaard (Federal Ministry of the Interior zie <http://www.kbst.bund.de>), en de verschillende XML-gebaseerde standaarden, zoals Extended Business Reporting Language (XBRL) en MetaLex (zie www.metalex.nl), zijn hier voorbeelden van. Voor het realiseren van geïntegreerde services bieden deze standaarden echter te weinig houvast, vooral omdat de semantiek van de gegevens ontbreekt. De betekenis die een gegevenselement binnen de context van de ene overheidsorganisatie speelt, kan een geheel andere zijn dan de betekenis binnen de andere overheidsorganisatie. Die betekenis krijgen de gegevenselementen door de rol die ze spelen in de systemen en processen. Het ontbreken van adequate geformaliseerde systeem- en procesbeschrijvingen vormt een groot probleem bij het achterhalen van de betekenis van gegevenselementen. Helaas is dit bij bijna alle overheidsorganisaties het geval. Ook de wetgever bemoeilijkt de zaak nog vaak. Zo ontbreekt een wetgevingoverstijgend conceptueel raamwerk en komt het gebruik van homoniemen en synoniemen veelvuldig voor. Dat dit ook in de uitvoering lastig op te lossen problemen oplevert, zien we bijvoorbeeld aan het begrip 'loon', dat een andere betekenis heeft in de Inkomstenbelasting dan in de Sociale Zekerheidswetgeving.

Om te komen tot geïntegreerde services is het nodig de processen en systemen waarop deze services gebaseerd zijn beter op elkaar te laten aansluiten. Dit noemt men ook wel 'interoperabiliteit'. Daarvoor is kennis van deze processen en systemen nodig. Het gaat daarbij zowel om kennis *over* die processen en systemen, als om de (juridische) kennis die *in* die processen en systemen wordt gebruikt. Het ontbreekt de meeste organisaties aan een adequate, formele beschrijving van die ken-

nis. Ook ontbreekt op dit moment een algemeen geaccepteerde standaard voor het beschrijven van de verschillende kennisaspecten. Daar ligt mijns inziens een fundamenteel probleem voor het realiseren van de gewenste interoperabiliteit, wat weer een voorwaarde is voor het realiseren van geïntegreerde vormen van dienstverlening.

Het moge duidelijk zijn dat het huidige gebrek aan cross-institutionele samenwerking leidt tot:

- *Inefficiëntie*, de kosten van de huidige overheidsdienstverlening zijn hoger dan strict noodzakelijk.
- *Ineffectiviteit*, de beoogde juridische effecten blijven uit. Bovendien is er te veel inspanning nodig voor de rechtshandhaving. Mede als gevolg van inadequate dienstverlening en gebrek aan transparantie worden burgers en bedrijven in de verleiding gebracht over te gaan tot oneigenlijk gebruik en in sommige gevallen zelfs tot misbruik van regelingen. Daarnaast leidt dit tot te hoge administratieve lasten voor bedrijven.

Het is evident dat zowel overheden als burgers voordeel halen uit beter ontworpen overheidsprocessen. Deze processen zijn gebaseerd op regelingen, beschreven in juridische bronnen, zoals wetgeving, en op het beleid dat beïnvloed wordt door bedrijfseconomische afwegingen.

In feite vormen de overheidsprocessen in hun politiek-maatschappelijke context een normatief systeem, een systeem dat bepaalt wat mag, moet of kan. Een van de onderzoeksgebieden binnen de leerstoel Juridisch Kennismanagement is dan ook het ontwikkelen van een methode voor het ontwerpen van dergelijke normatieve systemen. Onderzoek naar adequate kennisrepresentaties om normatieve kennis in uit te drukken, is daar onderdeel van.

Juridisch Kennismanagement en wetgevingskwaliteit

Het handelen van de overheid is voor een belangrijk deel gebaseerd op wetgeving die aan dat handelen ten grondslag ligt. Deze wetgeving komt tot stand in een complexe sociale omgeving waarin verschillende belanghebbenden een rol spelen. De

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

op de verschillende ministeries werkzame wetgevingsjuristen hebben als taak de uiteindelijke juridische opvattingen in een wet te verwoorden. Een wet vormt een beschrijving van een normatief systeem en bevat daartoe definities van de concepten die in dat normatieve systeem een rol spelen evenals ‘rechtsregels’, de eigenlijke normen die zijn uitgedrukt in termen van die concepten. Om de leesbaarheid te vergroten, worden wetten in een bepaalde structuur gegoten. Deze structuur kan van wet tot wet verschillen maar bevat altijd een hiërarchische opbouw, meestal bestaande uit de wet, afdelingen, hoofdstukken, artikelen, leden en volzinnen. Al deze tekstcomponenten worden geïdentificeerd door een label, bijvoorbeeld ‘artikel 1.2. Partnerregeling’. Naar deze labels kan vanuit andere tekstcomponenten worden verwezen. Wetgeving bevat meestal complexe verwijzingsystemen, waarbij zowel naar componenten binnen een wet als naar andere wetten wordt verwezen. Die verwijzingen kunnen absoluut zijn, zoals in het eerste lid van artikel 1.2. Partnerregeling is opgenomen – ‘*In deze wet en de daarop berustende bepalingen wordt verstaan onder partner:*’ – of zoals in artikel 8.4 Berekening heffingskorting voor de algemene ouderdomsverzekering wordt verwezen naar ‘artikel 10a, tweede lid, van de Wet financiering volksverzekeringen’.

Ook relatieve verwijzingen komen voor, zoals in het 4e lid van Artikel 8.9 Verhoging maximum gecombineerde heffingskorting bij minstverdienende partner: ‘*Dit artikel is niet van toepassing indien de belastingplichtige bij de aanvang van het kalenderjaar de leeftijd van 30 jaar niet heeft bereikt en in het kalenderjaar gedurende meer dan zes maanden in belangrijke mate door zijn ouders is onderhouden.*’

Meestal gaat het bij het schrijven van wetgeving niet om geheel nieuwe wetgeving. In Nederland onderscheiden we (net als in de meeste democratische landen) drie categorieën wetten:

- **Basis wetgeving (‘principal acts’)**
Dit zijn de eerste versies van een wet. Voorbeeld hiervan is de wet IB2001 die de voorganger, de uit 1964 stammende Wet op de Inkomstenbelasting, verving.
- **Wijzigingswetgeving (‘amending acts’)**
Wijzigingswetten bevatten de veranderingen die op een basiswet moeten worden aangebracht en die geldig worden vanaf het moment dat die wijzigingswet kracht van wet krijgt. Dit soort wetgeving wordt geschreven om bepaalde onvolkomenheden in bestaande wetgeving weg te nemen of om aanvullingen op

bestaande wetgeving op te nemen. Deze wetten kunnen niet zonder de daaraan ten grondslag liggende basiswet begrepen worden.

- **Geconsolideerde wetgeving ('consolidated acts')**

Een geconsolideerde wet wordt gevormd door een basiswet waarop een aantal wijzigingswetten zijn toegepast. Geconsolideerde wetten zijn als het ware een vernieuwde basiswet, en zijn omdat ze zelfstandig begrepen kunnen worden gemakkelijker te gebruiken. Deze geconsolideerde wetten hebben echter geen officiële status.

Uit onderzoek blijkt dat meer dan 85 procent van de ingediende wetsvoorstellen wijzigingswetgeving betreft. Dit geldt overigens niet alleen voor Nederland, maar in heel Europa (Arnold-Moore 1997). Het inpassen van wijzigingen in bestaande wetgeving is meestal veel complexer dan het schrijven van een geheel nieuwe wet. Vanwege de complexe verwijzingsystematiek moeten alle verwijzingsporen worden gevolgd om geen onbedoelde wijzigingen buiten de beoogde scope aan te brengen. Dat lukt niet altijd even goed, waardoor de kwaliteit van de wetgeving wordt aangetast.

Naast de hiervoor geschetste problemen die samenhangen met de structuur van wetgeving zijn er problemen die samenhangen met de eigenschappen die voortvloeien uit de categorische eigenschappen van het recht. Omdat het natuurlijk onmogelijk is alle voorkomende situaties te beschrijven en deze te normeren, wordt een abstracte beschrijving van die situaties gegeven en worden ook de normen in abstracte termen uitgedrukt. Dit zorgt er tevens voor dat wetgeving een zekere robuustheid heeft, dat wil zeggen mee kan evalueren wanneer rechtsopvattingen in de tijd veranderen.

Hier ligt een belangrijke oorzaak van vele interpretatieproblemen. Daarnaast ontstaan deze als gevolg van eigenschappen van de natuurlijke taal zelf. Die interpretatieproblemen komen veelal pas aan het licht in de uitvoerende fase en leggen groot beslag op de beschikbare capaciteit van de uitvoeringsinstanties en van de rechtelijke macht als hierdoor geschillen ontstaan.

Een andere factor die de kwaliteit van wetgeving aantast, is de tijdsdruk waaronder veel wet- en regelgeving totstandkomt. Indien op het laatste moment wijzigingen consequent door een geheel wetgevingsdocument moeten worden doorgevoerd, dan liggen de fouten op de loer. Tot slot wordt wet- en regelgeving veelal

GOED GEREGLD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

interdepartementaal tot stand gebracht waarbij vele schijven zijn ingeschakeld. De afstemming is niet altijd van voldoende kwaliteit om inconsistenties te voorkomen.

Problemen met betrekking tot de wetgevingskwaliteit vertalen zich in uitvoeringsproblemen, oneigenlijk gebruik en zelfs misbruik van regelingen. Hierdoor wordt de kracht van wetgeving als regulerend instrument aangetast.

Juridisch Kennismanagement kan een belangrijke bijdrage leveren bij het formaliseren van het recht (zie figuur 2).

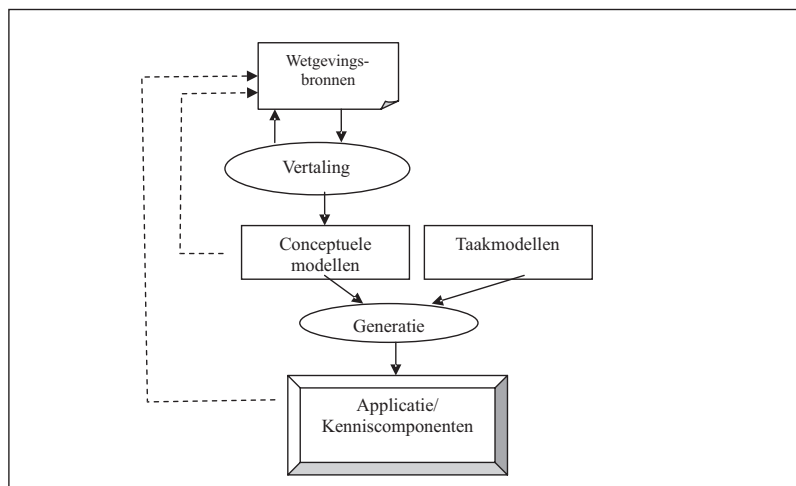

Fig. 2. De vertaling van wetgevingsbronnen in kenniscomponenten volgens de POWER-methode (Van Engers en Glassée 2001). Hierbij worden wetgevingsbronnen vertaald in formele modellen die na combinatie met taakmodellen kunnen worden omgezet in kenniscomponenten waarmee geautomatiseerde beslissingsondersteunende systemen worden gerealiseerd.

Voor het formaliseren van het recht zijn geautomatiseerde hulpmiddelen ontwikkeld die de benodigde inspanning binnen de perken houden. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor natuurlijke-taalanalyse. Met behulp van deze NLP-technieken ('Natural Language Processing') kunnen (semi)geautomatiseerd, concepten

uit wetteksten gehaald worden. Zo kunnen conceptuele modellen worden gebouwd waarin de juridische concepten, hun eigenschappen en relaties met andere concepten worden gerepresenteerd. Deze juridische conceptuele modellen, ook wel juridische ontologieën genoemd, vormen de elementen waarmee de juridische normen worden uitgedrukt. Een belangrijk onderwerp voor het onderzoek dat binnen de leerstoel zal worden verricht, is gericht op het ontwikkelen van geautomatiseerde normextractiegereedschappen. Nu is het extraheren van normen uit wetgevingsbronnen het werk van kennisanalisten. Deze drukken die normen vervolgens uit in een formalisme, vaak gebaseerd op eerste-orde predikaatlogica, waarbij voor de specifieke deontische uitdrukkingen (dat wat moet, mag of kan) speciale constructies en bijbehorende redeneermechanismen worden gebruikt. Niet alleen is dit zeer arbeidsintensief werk, ook de inter-coderonafhankelijkheid is daarbij niet optimaal. Geautomatiseerde concept- en normextractie leiden tot meer uniformiteit en leggen daarmee een belangrijke basis voor beter onderhoudbare kennismodellen. Uit deze kennismodellen kunnen softwarecomponenten worden gegenereerd waarmee de uitvoering van de onderhavige regelingen kan worden ondersteund, maar daarop kom ik later terug. Deze kennismodellen kunnen evenzeer worden gebruikt voor geautomatiseerde verificatie, waarmee de consistentie van de betreffende regelingen kan worden onderzocht. Door tijdige terugkoppeling van gevonden interpretatie- en consistentieproblemen naar de wetgevingsjuristen kan een verbetering van de wetgevingskwaliteit worden bereikt.

Het kunnen beschikken over formele juridische kennismodellen (dat wil zeggen op logica gebaseerde modellen) van verschillende regelingen, wetten en verdragen biedt de Nederlandse overheid, maar ook daarin gespecialiseerde dienstverleners, prachtige kansen binnen het ontluikende Europese perspectief. Mogelijk zou in Nederland zelfs een markt kunnen ontstaan voor nieuwe vormen van internationale juridische dienstverlening, waarmee het huidige verlies aan technologisch georiënteerde industrieën ten minste gedeeltelijk kan worden gecompenseerd.

Juridisch Kennismanagement en rechtshandhaving

Informatiesystemen spelen een zeer belangrijke rol bij moderne rechtshandhaving-organisaties. Daartoe worden steeds meer juridische kennissystemen en beslissing-ondersteunende systemen ingezet. Deze systemen zijn gebaseerd op formele beschrijvingen (juridische kennismodellen) die in dit geval zijn afgeleid van de onderliggende regelgeving. Voorbeelden van dergelijke systemen zijn het A3-systeem (VROM), dat de meststoffenwet ondersteunt, en Powerpolis (Belastingdienst), waarmee een burger de aftrek voor een kapitaalverzekering kan uitrekenen. Het aardige van de laatste applicatie is dat deze niet alleen de burger helpt een voor hem complexe juridische vraag te beantwoorden, maar een op dezelfde kenniscomponent gebaseerde toepassing de ambtenaren ondersteunt bij het 'berekenen' van de juridische consequenties van een kapitaalverzekering.

De toegevoegde waarde van kennisgebaseerde toepassingen ligt in de mogelijkheden die dit soort systemen kunnen bieden om relatief complexe taken door minder hoog gekwalificeerd personeel te kunnen laten verrichten. Dit leidt niet alleen tot kostenbesparing, maar ontlast bovendien de experts die nu vrijkomen om zich met de complexere, en voor hen veelal meer uitdagende problemen bezig te houden. Tevens draagt de grotendeels geautomatiseerde afhandeling ertoe bij dat er meer rechtsgelijkheid wordt bereikt. Bovendien wordt de zelfredzaamheid van burgers door dit soort toepassingen vergroot. Zonder zelf juridisch expert te worden, kan men ingewikkelde juridische vraagstukken afhandelen, en als er onverhoopt toch een beroep op experts moet worden gedaan, kunnen er betere vragen worden gesteld.

Bij het anticiperen op mogelijk oneigenlijk gebruik, en zelfs misbruik, van regelingen kan de overheid veel profijt hebben van goede juridische kennismodellen. Het is evident dat calculerende burgers trachten hun situatie anders voor te doen dan in werkelijkheid het geval is als zij daar garen bij spinnen. Dat wordt zelfs verleidelijk als een kleine wijziging in de voorgestelde situatie tot grote verschillen in de juridische uitkomst leidt. Analyse van de juridische kennismodellen levert inzicht in deze grenswaarden. Met behulp daarvan kunnen vervolgens gevallen die dicht bij die grenswaarden liggen, worden geïdentificeerd. Aan deze gevallen kan dan extra aandacht worden besteed. Overigens kan niet onvermeld blijven dat kwaadwillende

adviseurs deze techniek ook kunnen gebruiken, ditmaal met het doel hun cliënten door de mazen van het juridisch web te laten slippen, een reden te meer voor overheden om deze technieken als eerste te ontwikkelen en te perfectioneren.

Een bijdrage van Juridisch Kennismangement aan de rechtshandhaving die niet onvermeld mag blijven, zeker in het huidige tijdsgewricht, waarin de overheid zich met zware budgettaire problemen geconfronteerd ziet, zijn de besparingen die met een kennisgebaseerde benadering kunnen worden gerealiseerd. Door over goede, op wetgeving gebaseerde kennismodellen te beschikken, kunnen veranderingen in de uitvoeringspraktijk snel en efficiënt worden doorgevoerd. Daarbij maakt het niet uit of die wijzigingen nu het gevolg zijn van veranderde rechtsopvattingen, die tot uiting komen in wetwijziging of door jurisprudentie, dan wel door gewijzigde inzichten met betrekking tot de bedrijfsvoering van de overheid. De transparantie die door formalisatie en explicitering van de gebruikte juridische kennis wordt verkregen, verhoogt de adaptiviteit en vermindert de onderhoudsinspanning voor de processen en systemen van de overheid. Die inspanningen bedragen op dit moment voor de ministeries meerdere honderden miljoenen euro's per jaar. Zelfs een geringe procentuele besparing kan dus al een behoorlijk bedrag opleveren.

Juridisch Kennismangement en rechtspraak

Gedeeltelijk geautomatiseerde afhandeling van verzoeken, bezwaarschriften en beschikkingen zorgen voor een ontlasting van de rechtshandhavingorganisaties. De afwegingen die aan de genomen beslissingen ten grondslag hebben gelegen, kunnen dankzij de mogelijkheden die een kennistechnologische grondslag ons biedt, beter worden gemotiveerd. Door de genomen juridische beslissingen goed te motiveren, kunnen veel zaken worden opgelost zonder dat de rechter eraan te pas hoeft te komen. In de rechtspraak is overigens een trend waarneembaar, waarbij steeds meer getracht wordt een schikking te treffen als daarmee voorkomen kan worden dat het rechtelijke systeem wordt belast, en daartoe kunnen vergelijkbare kennissystemen worden ingezet.

Maar net als nu al het geval is, zullen burgers in bepaalde gevallen toch beroep instellen tegen een genomen beslissing. Veelal zullen daarin de gekozen juridische interpretaties en soms ook het feitencomplex onderwerp van gesprek zijn. Om dit

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

soort disputen te ondersteunen, worden kennisgebaseerde oplossingen, en in het bijzonder ‘case-based reasoningsystemen’ en argumentatie ondersteunende systemen, ontwikkeld.

Case-based reasoning is het op basis van vergelijkbare eerdere rechtelijke uitspraken komen tot een uitspraak voor een nieuw voorgelegde casus, en precies in die vergelijkbaarheid zitten een aantal fundamentele problemen die ik hier helaas niet kan bespreken. Ook is het maar de vraag of rechtsopvattingen zich geleidelijke ontwikkelen over de tijd, hetgeen bij die techniek een uitgangspunt is. De nu in zwang zijnde ‘law and order’-politiek staat bijvoorbeeld in schril contrast met de opvattingen van een aantal jaren geleden. De toepasbaarheid van dit soort systemen is mijns inziens op dit moment dan ook beperkt.

Het belangrijkste doel van argumentatie ondersteunende systemen is het overzichtelijk houden van een dispuut en niet zozeer het automatisch innemen van een positie in een dergelijke argumentatie. Deze systemen kunnen ook worden gebruikt bij de voorbereiding van een zaak, waarbij dan als het ware de mogelijke ‘zeten’ worden bekeken en geëvalueerd, vergelijkbaar met een schaakpartij. Het onderzoek op dit terrein van ‘legal argumentation’ heeft echter nog geen in de praktijk goed werkende systemen opgeleverd, en de droom over de rechtsprekende van een collega het gebied van de rechtsinformatica (Van den Herik 1991) op, computer is dan ook nog lang niet uitgekomen.

Een realistischer benadering kan worden gevonden in het verbeteren van de toegang tot juridisch bronmateriaal, zoals wetteksten, en eerdere beslissingen die bij het komen tot een besluit van een voorliggende zaak relevant kunnen zijn. Dit vereist dat beslissingen kunnen worden gerelateerd aan dat bronmateriaal en dat ook de onderlinge relaties tussen gerelateerde beslissingen worden vastgelegd. Het is evident dat informatietechnologie moet worden ingezet om een adequate omgang met de inmiddels gigantische hoeveelheid documenten mogelijk te maken. Dat betekent dat documenten moeten worden gemaakt, opgeslagen en geïndexeerd, zodat het materiaal weer gemakkelijk teruggevonden kan worden. Bij het indexeren en zoeken van juridische documenten worden (juridische) ontologieën gebruikt. Dit zijn conceptuele modellen van een juridisch domein. Het ontwikkelen van zulke juridische ontologieën zal de komende jaren veel aandacht krijgen. Een interessante dimensie hierbij is de internationalisering van het recht. Hierdoor zullen niet alleen Europese rechtspraak, maar ook uitspraken die gedaan zijn in andere juris-

dicties invloed krijgen op de Nederlandse rechtspraak. Voor de ontwikkeling van juridische ontologieën betekent dit dat deze ook meertalig zullen moeten zijn.

Juridisch Kennismanagement en rechtsvergelijking

Het hierboven aangestipte punt, de internationalisering van het recht, brengt mij op een laatste aandachtsterrein waarbinnen de leerstoel Juridisch Kennismanagement onderzoek verricht, namelijk dat van de rechtsvergelijking. Bij de kennisgebaseerde aanpak wordt getracht om, op basis van ontwikkelde conceptuele modellen van het recht, de hiervoor genoemde juridische ontologieën, verschillende rechtssystemen en vooral wetten, met elkaar te vergelijken. Uiteraard worden daarbij ook formalisaties van de normatieve inhoud van de wet gebruikt. Systematische analyse van dergelijke juridische kennismodellen kan helpen bij het beantwoorden van harmonisatievraagstukken. Dergelijke vraagstukken spelen in internationaal verband; denk bijvoorbeeld aan verschillen in strafbare feiten in Duitsland en Nederland zoals drugsgebruik. Maar ook binnen de Nederlandse context is het van belang systematische vergelijkingen te kunnen maken tussen normenstelsels. Dit speelt bijvoorbeeld bij de samenloop van de Sociale Zekerheidswetgeving met de fiscale wetgeving. In de Wet Administratieve Lasten Verlichting In de Sociale zekerheid (kortweg Walvis genaamd) wordt harmonisatie expliciet nagestreefd, ten minste op begripsniveau. Een kennistechnologische benadering van dit probleem kan daarbij zeker toegevoegde waarde hebben.

Tot besluit

In onze samenleving is het rechtssysteem zeer complex geworden. Voor overheidsorganisaties is het vandaag de dag onmogelijk om nog adequaat de wet uit te voeren zonder de hulp van moderne informatietechnologie. Burgers en bedrijven eisen daarnaast van die overheid e-services, die hen in staat stellen hun recht te halen. Ook de wetgever en de rechtelijke macht worstelen met de complexiteit van het rechtssysteem. Onderzoek naar de wijze waarop de overheid, burgers en bedrijven hun juridische kennisproductiviteit kunnen vergroten, is dan ook van groot belang.

GOED GEREGELD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

Nederland lijkt momenteel steeds meer basisindustrieën te verliezen: onder meer door relatief hoge loonkosten, maar evenzeer door nog steeds teruglopende investeringen in onze kennisinfrastructuur lijkt dit verlies nauwelijks nog te stoppen. Nog onvoldoende wordt begrepen dat wetenschappelijk onderzoek de drijvende kracht is achter economisch succes. Afnemende belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek, wat bijvoorbeeld blijkt uit het verbazingwekkend lage aantal eerstejaars studenten wiskunde – op dit moment minder dan 100 voor heel Nederland – zal de aantrekkingskracht van Nederland als vestigingsland voor nieuwe ondernemers verder doen afnemen.

Toch zijn er volop mogelijkheden. Nederland heeft immers altijd een belangrijke rol gespeeld als handelsnatie en is nog steeds een vestigingsland voor de hoofdkantoren van grote multinationale ondernemingen. Ook op het gebied van de juridische dienstverlening speelt Nederland internationaal gezien een belangrijke rol, en het wil die rol ook houden. De vestiging van het Internationaal Strafhof en de Europese Interpol in Den Haag zijn daarvan voorbeelden. Ook op het terrein van de rechtsinformatica beschikt Nederland over een aantal internationaal vermaarde wetenschappers, blijktend uit het relatief grote aantal publicaties op dat gebied in wetenschappelijke tijdschriften. Door een gerichte stimulering van verder wetenschappelijk onderzoek op dit terrein en het realiseren van samenwerkingsverbanden tussen Nederlandse bedrijven en universiteiten, kan niet alleen de vraag van dit kabinet naar meer innovatie worden gerealiseerd, maar kan ook een nieuwe vorm van internationale dienstverlening ontstaan. Juridisch Kennismanagement biedt nieuwe perspectieven voor juridische dienstverleners op terreinen als advisering over internationale rechtsvragen, bijvoorbeeld bij bedrijfsvestiging en -migratie en het opstellen van contracten. Hun werk zal daarbij worden ondersteund door juridische kennissystemen, content-managementsystemen, slimme zoektechnieken, automatische verificatieprocessen, enzovoorts.

Ik spreek daarom de verwachting uit dat het onderzoek naar Juridisch Kennismanagement niet alleen wetenschappelijk, maar evenzeer maatschappelijk profijtelijk zal blijken te zijn.

TOM M. VAN ENGERS

Mijnheer de Rector Magnificus, mijnheer de decaan, leden van het College van Bestuur,

Graag wil ik mijn erkentelijkheid uitspreken over het feit dat u mij deze leeropdracht heeft willen geven. Het onderzoek naar dit zo boeiende onderwerp houdt mij al sinds 1990 bezig. In de periode dat ik werkzaam was bij een onderdeel van de Belastingdienst, de Projectorganisatie voor Artificial Intelligence & Audit Automation, verrichtte ik voornamelijk onderzoek naar geschikte vormen van kennisrepresentatie voor het kunnen redeneren met juridische kennis, in het bijzonder fiscaal-juridische kennis. Deze organisatie bestaat inmiddels niet meer. De indertijd zeer complex gevonden kennisrepresentatie-issues zijn inmiddels bekend bij iedere AI-student. Het toepassen van kennistechnologie in de kernprocessen van een overheidsorganisatie is ook geen uitzondering meer. De Belastingdienst bijvoorbeeld, zou de afhandeling van de enorme stromen aangiften niet aankunnen zonder deze technologie. Toch zijn ook daar de inzetmogelijkheden van Juridisch Kennismanagement nog lang niet uitgeput.

Ik dank de Belastingdienst voor het ondersteunen van deze leerstoel, door mij daarvoor tijd beschikbaar te stellen. Ik hoop dat het onderzoek de Belastingdienst verder helpt zijn rol als innovatieve rechtshandhavingorganisatie te behouden.

Dank ben ik ook verschuldigd aan mijn collega's van het Leibniz Center for Law. Leibniz pleitte in de zeventiende eeuw al voor het toepassen van de 'wiskundige methode' op het recht. Hij is daarmee een voorbeeld voor de rechtsinformatica en het Juridisch Kennismanagement. Joost Breukers, Radboud Winkels, Antoinette Muntjewerf, Rinke Hoekstra, Alexander Boer, Emiel de Maat en Adulatif Elhag hebben ervoor gezorgd dat ik mij vanaf de eerste dag in Amsterdam daar thuis voelde. Als de hoeveelheid publicaties dit jaar indicatief is voor de wederzijdse inspiratie zal het de komende tijd wel goed komen met de ontwikkeling van dit nog jonge vakgebied.

Ook bedank ik de leden van Jurix, de Vanwoodman Society for Knowledge Productivity, ISMICK en al die andere gemeenschappen die de ontwikkeling van mijn vakgebied hebben gestimuleerd en dat nog steeds doen.

Ik ben verheugd dit moment te mogen meemaken in gezelschap van mijn beide ouders. Een bijzonder woord van dank geldt mijn vrouw Suzan. Vaak wordt vergeten hoe bevoorrecht je bent als je in de gelegenheid bent gesteld om je eigen keuzen te

GOED GEREGLD? HET RECHT ALS ONTWERPVRAAGSTUK

maken en daarin wordt gesteund. Zij heeft steeds veel begrip moeten tonen als ik weer eens laat thuiskwam van een bijeenkomst en dan weer naar boven verdween, om nog even een paar (honderd) mailtjes te beantwoorden. Ik vrees dat dat, ondanks mijn goede voornemens, jouw offer voor de wetenschap is.

In een toespraak hoorde ik eens dat skieën niet het dal, maar de après-ski tot doel heeft en dus een ingewikkeld lange weg naar een borrel is. Ik vrees dat dit ook voor een oratie geldt en zal daarom nu afsluiten,

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Aken, T. van & Engers, T.M. van (red.), 2002, *Beyond Knowledge Productivity. Report of a Quest*, Vanwoodman Society Publications 1, Lemma, ISBN: 90 5931 126 4
- Arnold-Moore, T., 1997, *Automatic generation of amendment legislation, ICAIL-97*, pp. 56-62. ACM: Melbourne, Australia
- Dancy, J., 1985, *Introduction to contemporary epistemology*, Oxford UK, Basil Blackwell Ltd, ISBN 0-631-13621-5
- Engers, T.M. van & Glassée, E., 2001, Facilitating the Legislation Process Using a Shared Conceptual Model, in *IEEE Intelligent Systems*, Jan./Feb. 2001
- Gibson, J.J., 1977, The theory of affordances, in R.E. Shaw & J. Bransford (red.), *Perceiving, Acting, and Knowing*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Herik, J. van den, 1991, *Kunnen computers rechtspreken?*, Arnhem, Gouda Quint, ISBN 90-6000-842-1
- Nonaka, I., 1991, The knowledge-creating Company, in *Harvard Business Review*, nov.-dec., p. 312-320
- Nonaka, I., & Takeuchi H., 1995, *De kenniscreërende onderneming*. Oxford University Press
- Polanyi, M., 1958, *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, University of Chicago Press
- Verheugt, J., 1999, *Inleiding in het Nederlandse Recht*, Boom Juridische Uitgever
- Weggeman, M., 1997, *Kennismanagement, inrichting en besturing van kennisintensieve organisaties*, Schiedam, Scriptum Management, ISBN 90 559 087 9
- SAGA: *Standards and Architectures for e-government Applications*, KBSt Publication Series, Federal Ministry of the Interior, ISSN 0197-7263 Volume 56 Februari 2003